

Rapport 2010:47

Arkeologisk förundersökning

Kvarn-, Kungs- och Norra Grytsgatan Fjärrvärmekulvertar i Norrköping

RAÄ 96

Norrköpings stad och kommun
Östergötlands län

Viktoria Björkhager
och Olle Hörfors

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM
AVDELNINGEN FÖR ARKEOLOGI

Kvarngatan, Kungsgatan och Norra Grytsgatan Fjärrvärmekulvertar i Norrköping

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Tidigare undersökningar	6
Syfte	6
Metod och dokumentation	6
Resultat och tolkning	7
Referenser	12
Tekniska uppgifter	13

*Omslagsbild: De norra delarna av kvarteret Berget i korsningen Kvarngatan/
Kungsgatan präglas fortfarande av rivningstomter och oanvända industribygg-
nader. Foto Olle Hörfors, ÖLM.*

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

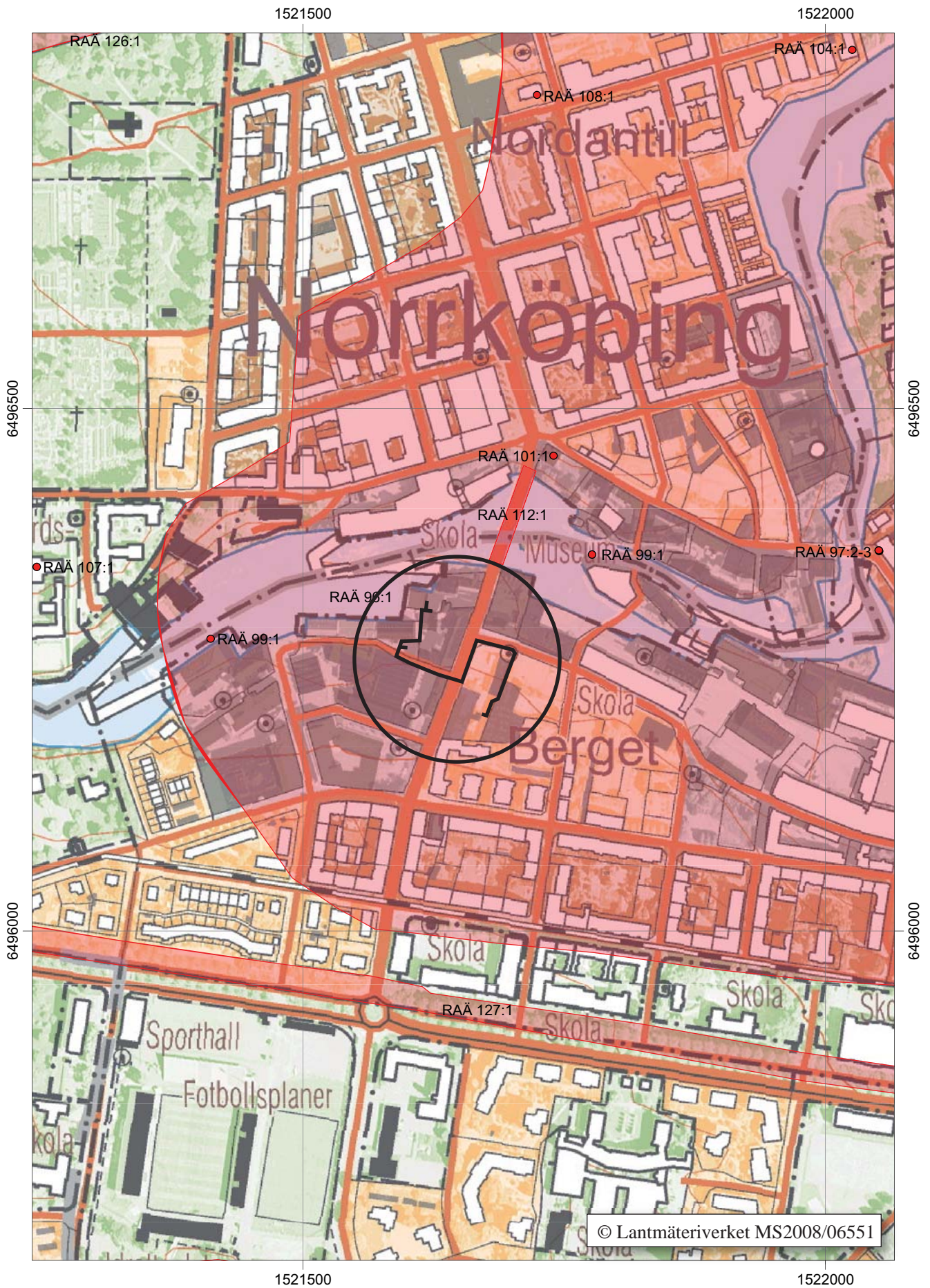
Sammanfattning

I samband med nedläggande av fjärrvärmekulvertar i Kvarngatan/Kungsgatan/Norra Grytsgatan i Norrköping utförde Östergötlands länsmuseum i september 1995 en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll.

Schaktet löpte i sin helhet längs gamla ledningssträckningar. Trots detta påträffades kulturlager längs nästan hela sträckan. På Kvarngatan bestod kulturlagret bland annat av flera skikt med träflis, som troligen tjänat som dränering av en fuktig gatusträckning. Längs med Kungsgatan berördes endast toppen av kulturlagren som här skyddades av tjocka lager fyllnadsmassor. Utmed Norra Grytsgatan kunde kulturlagren uppmätas till en mäktighet av 1,25 m. Lagren innehöll enstaka fynd av yngre rödgerskeramik och djurben.

Viktoria Björkhager/Olle Hörfors
antikvarier

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan, blad 8G9e, med undersökningssträckan markerad. Skala 1:5 000.

Inledning

Med anledning av nedläggandet av kulvertar för fjärrvärme utförde Östergötlands länsmuseum under hösten 1995 en arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll i Kvarngatan, Kungsgatan och Norra Grytsgatan i Norrköping. Uppdragsgivare var Norrköping Energi AB som också svarade för kostnaderna. Fältarbetet utfördes av Viktoria Björkhager medan Viktoria Björkhager och Olle Hörfors svarar för rapporten.

Områdesbeskrivning

Staden Norrköping har uppstått kring Motala ström med utmärkta lägen för tidig "industri" som laxfiske och kvarnar. Staden ligger på gränsen mellan ett omfattande slättområde i söder och stora skogar med järnbygd i norr och nordost. Trots att fiske och annat bör vara äldre omnämns staden för första gången 1283, då drottning Sofia den äldre skänker sitt

laxfiske i Norrköping till S:t Martins kloster i Skänninge (Broberg 1984:13). Det är dock först i mitten av 1300-talet som Norrköping uttryckligen benämns som stad. Att industrialiseringen kan gå betydligt längre tillbaka i tidens visade sig bland annat vid en arkeologisk undersökning 1991-1992 i kvarteret Gamla Holmarna och Holmengatan (Feldt/Gustin i manus). Här påträffades bland annat vad som tolkades som kvarnbyggnader i flera nivåer. Den understa kunde med viss tvekan dateras till 1100-talet.

Efter en omfattande stadsbrand 1655 fick den i överigt kraftigt expanderande industristaden Norrköping också ett nytt gatunät som kraftigt avvek från det gamla. I Norrköping har etableringen av tidiga och omfattande industrier också inneburit stora ingrepp och förändringar i bebyggelsen, vilken i sin tur innebär att stadens kulturlager är utschaktade i mycket stor utsträckning. Omfattande utschaktning skedde också i samband med att stenhus med källare uppfördes runt sekelskiftet och under 1960- och 1970-talens stora saneringsvåg.

Figur 3. Området kring Bergsbron, Kvarngatan och Norra Grytsgatan 1906. Utsnitt ur karta från Norrköpings kommuns jubileumspportfölj 1984.

Kvarngatan är belägen söder om kvarteret Gamla Holmarna som tidigare var just holmar. Där Kvarngatan finns idag rann en biränna eller bakström till Motala ström, ett mer stilla rinnande vattendrag som gav utmärkta tillfällen att utnyttja vattenkraften för till exempel just kvarnar vilket gatunamnet också anspelar på. Kvarteret Gamla Holmarna rymmer stora delar av Norrköpings berömda industrilandskap och har under senare år också byggts ut och om till studentkampus, till DeGeerhallen med konsertlokalen Flygeln m m. Området var dock när undersökningen gjordes mycket förfallet och upprustningen i startgro-

parna. Kungsgatan är ett av Norrköpings huvudstråk och leder från Södra Promenaden över Bergsbron till Skvallertorget och sedan vidare norrut upp till Norra Promenaden och Norrtull. Norra, Södra och Västra Grytsgatorna är lokalgator inne i kvarteret Gamla byn.

På den äldsta bevarade stadskartan ligger området i stadens västra ytterkant. Bebyggelse finns markerad längs med Motala ström i vilken ett flertal bryggor och kvarnar löper ut från den södra stranden i det aktuella området.

Figur 4. 1640 års stadskarta med det aktuella området inringat. Den nuvarande Bergsbron mynnar på den västra delen av den större av de två små holmarna. Korsningen Kvarngatan och Kungsgatan ligger direkt söder om samma holme och Kvarngatans nuvarande sträckning ligger helt under den södra armen av strömmen. I kvarteret Gamla Byn finns pirar och kvarnar samt en strandbunden bebyggelse.

Tidigare undersökningar

När rapporten i projektet medeltidsstaden utkom 1983 hade inga arkeologiska undersökningar eller allmänna observationer gjorts i närområdet och förts in i det statsarkeologiska registret, SR. I samband med upprustningarna och förändringarna av det slitna industrilandskapet kring Holmen och dess närhet genomfördes dock ett stort antal arkeologiska undersökningar av vilka den nu rapporterade var en.

Den aktuella sträckan i Kvarngatan berördes 1992 av schaktningar för el (Hörfors 2009). Vid detta tillfälle påträffades inga bevarade kulturlager i denna del av gatan.

Samma sträcka som nu är aktuell i Kvarngatan och Kungsgatan berördes av en schaktning för elkablar 1997 (Lindgren-Hertz 1998). I rapporten konstateras också att grävarbetet följde gamla schakt och att inget av arkeologiskt intresse därför framkom i den aktuella sträckan.

Samma sträcka av Kvarngatan och Kungsgatan berördes ytterligare en gång i samband med nedläggning av fjärrkyla 1999 (Lindgren-Hertz 1999). Vid undersökningen uppmättes delvis välbevarade kulturlager som tydde på en gles bebyggelse under 1600-talet och som tätat under 1700-talet. Man kunde också påvisa ett planeringslager som föregått utläggandet av den raka Kungsgatan vid stadens gatuomläggning på 1600-talet. I slutningen ned mot vattnet hade av en tillfällighet ett par kokgrovar från äldre bronsålder också bevarats.

Den nu aktuella sträckan i Norra Grytsgatan berördes av en schaktning för optokabel 1996 (Feldt 1996). Schaktningen var grund och endast sentida fyllmassor berördes.

Kv Gamla Byn

Med anledning av nybyggnation av bland annat ett parkeringshus i kvarteret Gamla Byn 3 genomfördes en arkeologisk förundersökning 1990 (Flodin 1990). Undersökningen gav inga indikationer på hur området utnyttjats före 1700-talet. De rester som framkom, bland annat husgrunder och stenläggningar, stammade från industribyggnader från 1800-tal.

Vid schaktningar för fjärrkyla, vatten och avlopp samt el och tele i kvarteret Gamla Byn 4 och Södra Grytsgatan 1997 (Hedvall 1997) framkom kulturlager som visade att denna del av staden troligen bebyggts först under 1700-talet. En slutsats som motsägs av den äldsta stadskartan från 1640 som visar bebyggelse på platsen.

Kv Gamla Holmarna

Östergötlands länsmuseum gjorde under åren 1991 och 1992 ett flertal undersökningar inom kvarteret Gamla Holmarna (Feldt/Gustin i manus). Här påträffades bland annat vad som tolkades som kvarnbyggnader i flera nivåer. Den understa kunde med viss tvekan dateras till 1100-talet. Undersökningarna i Holmenområdet har givit ett mycket rikt fyndmaterial med bland annat fynd som kan knytas till det gamla mässingsbruket.

Kv Backen, Kopparkypen och Bergskvadraten

Inför en tänkt exploatering för bostäder genomfördes 2005 en arkeologisk förundersökning i syfte att lokalisera om medeltida kulturlager fanns kvar inom de tre kvarteren ifråga (Karlsson 2005). I kvarteret Kopparkypen påträffades ett sammanhängande 2500 m² stort område med bevarade lämningar från stormaktstid. I kvarteret Bergskvadraten påträffades en brunn medan kvarteret Backen saknade bevarade kulturlager.

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen i form av en antikvarisk kontroll var i första hand att, där så var möjligt, se till att arbetet berörde fast fornlämning i så liten utsträckning som möjligt. Dessutom skulle den arkeologiska förundersökningen fastställa i vilken omfattning det förekommer fast fornlämning i form av kulturlager och konstruktioner i det aktuella området. Om fast fornlämning framkom skulle den dokumenteras avseende karaktär och omfattning samt om möjligt dateras.

Metod och dokumentation

All schaktning skedde med hjälp av grävmaskin. Det arkeologiska arbetet skedde genom att löpande antikvariska kontroller i form av schaktövervakningar genomfördes medan arbetena pågick. På de ställen där bevarade kulturlager fanns uppmättes dessa i profil i skala 1:20.

Resultat och tolkning

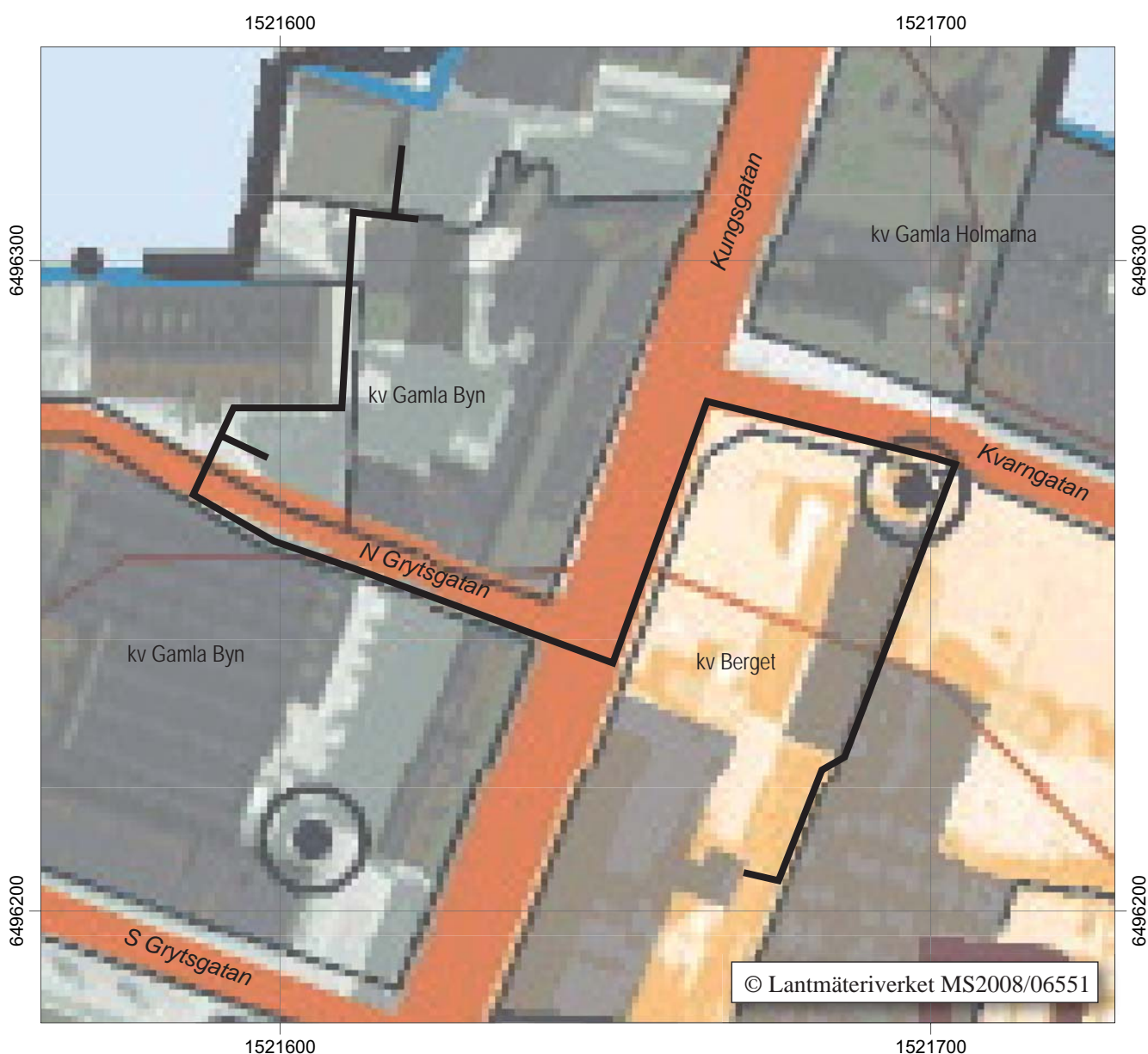
Schaktet löpte i sin helhet längs gamla ledningssträckningar. Trots detta påträffades kulturlager längs nästan hela sträckan.

På Kvarngatan påträffades bevarade kulturlager på en sträcka av 5 m direkt efter korsningen med Kungsgatan. De bevarade kulturlagren fanns på en sträcka mellan en kabelsträckning i Kungsgatan och en mur, som låg snett i förhållande till nuvarande gatusträckning. Kulturlagren uppträdde 0,5 m under nuvarande gata och hade en mäktighet på 0,6 m.

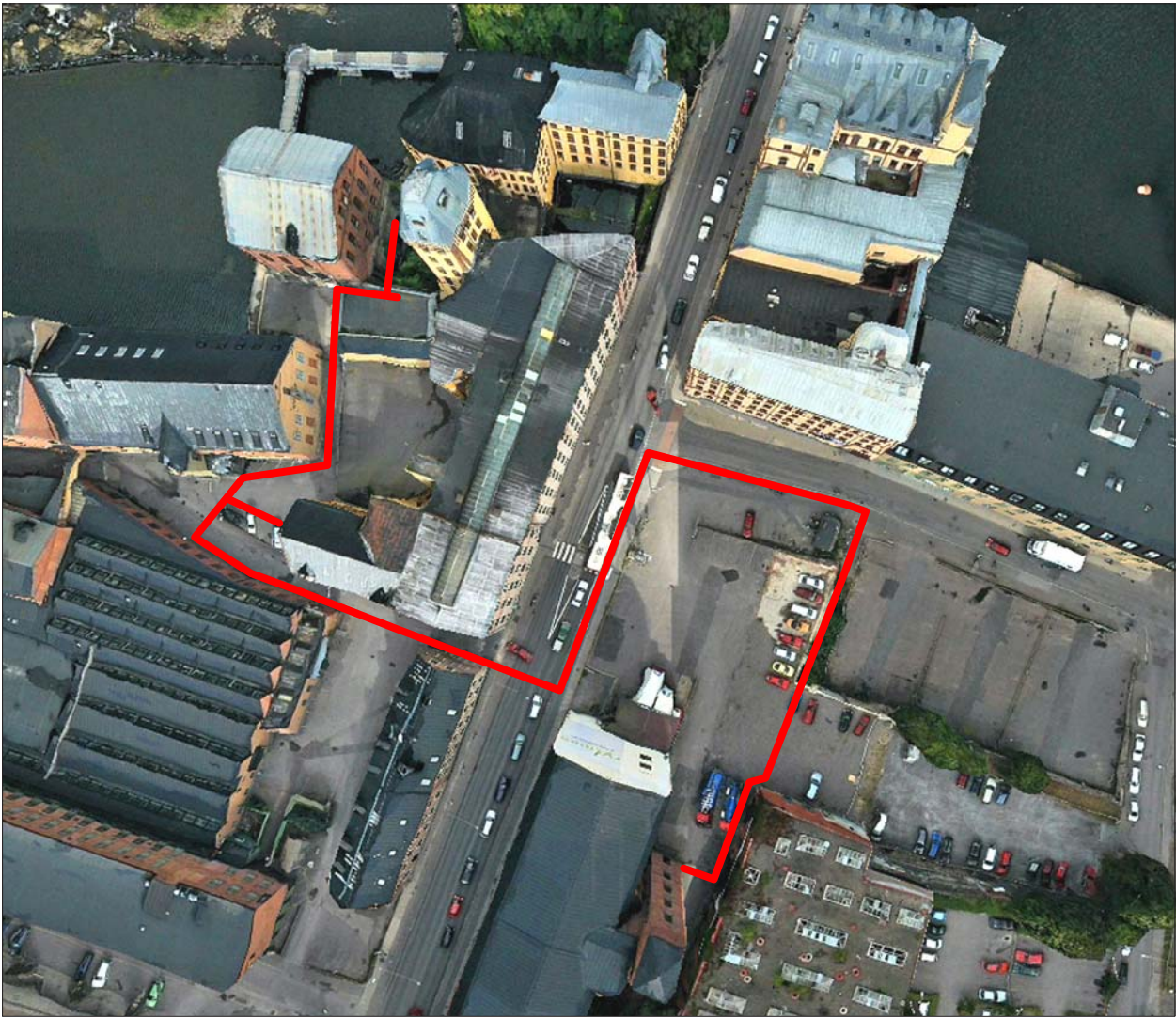
Kulturlagret bestod bland annat av flera skikt med träflis, som troligen tjänat som dränering av en fuktig

gatusträckning. Kulturlagren vilade på naturligt berg, som också nästan nådde upp till dagens marknivå i själva korsningen mellan Kvarngatan och Kungsgatan. Lagren förefaller därmed vara avsatta i själva strandkanten. Den påträffade muren skulle kunna tolkas som en pir för båtar eller en kvarn som sticker ut i vattenrännan, om den tillhör tiden före stadsomläggningen. Annars bör både kulturlager och mur ha att göra med etableringen av industrier i området vid de flertal omläggningar av vattenrännan som är kända från senare tider.

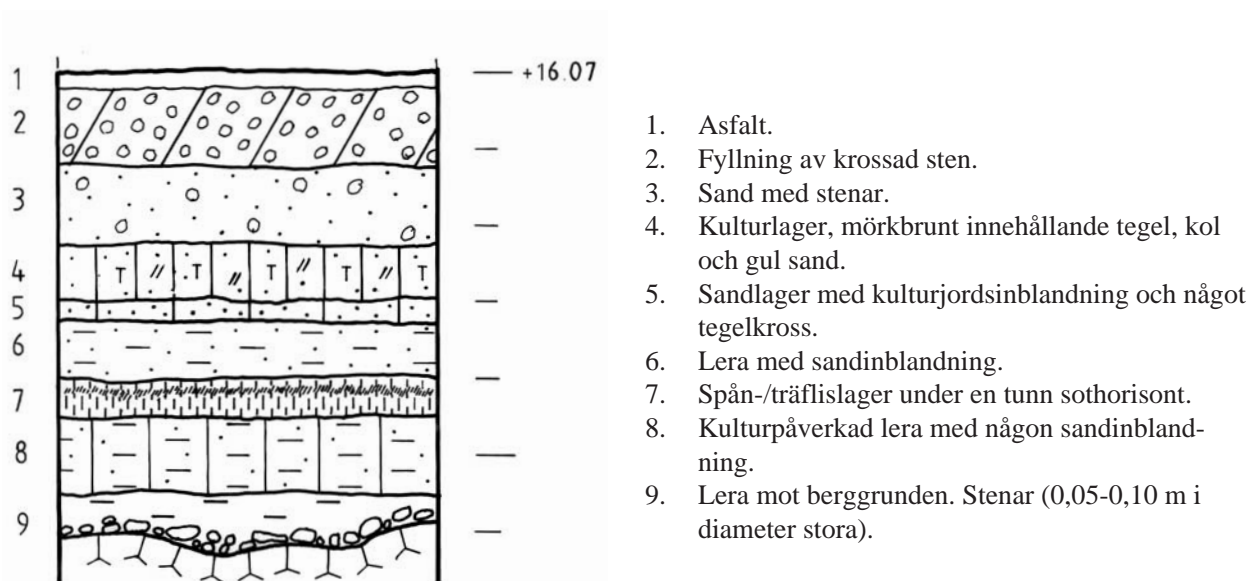
Inga fynd påträffades och det är därmed inte möjligt att närmare datera de lager som framkom.

Figur 5. Utdrag ur digitala Fastighetskartan, blad 8G9e, med den nu aktuella undersökningssträckan markerad. Skala 1:1 000.

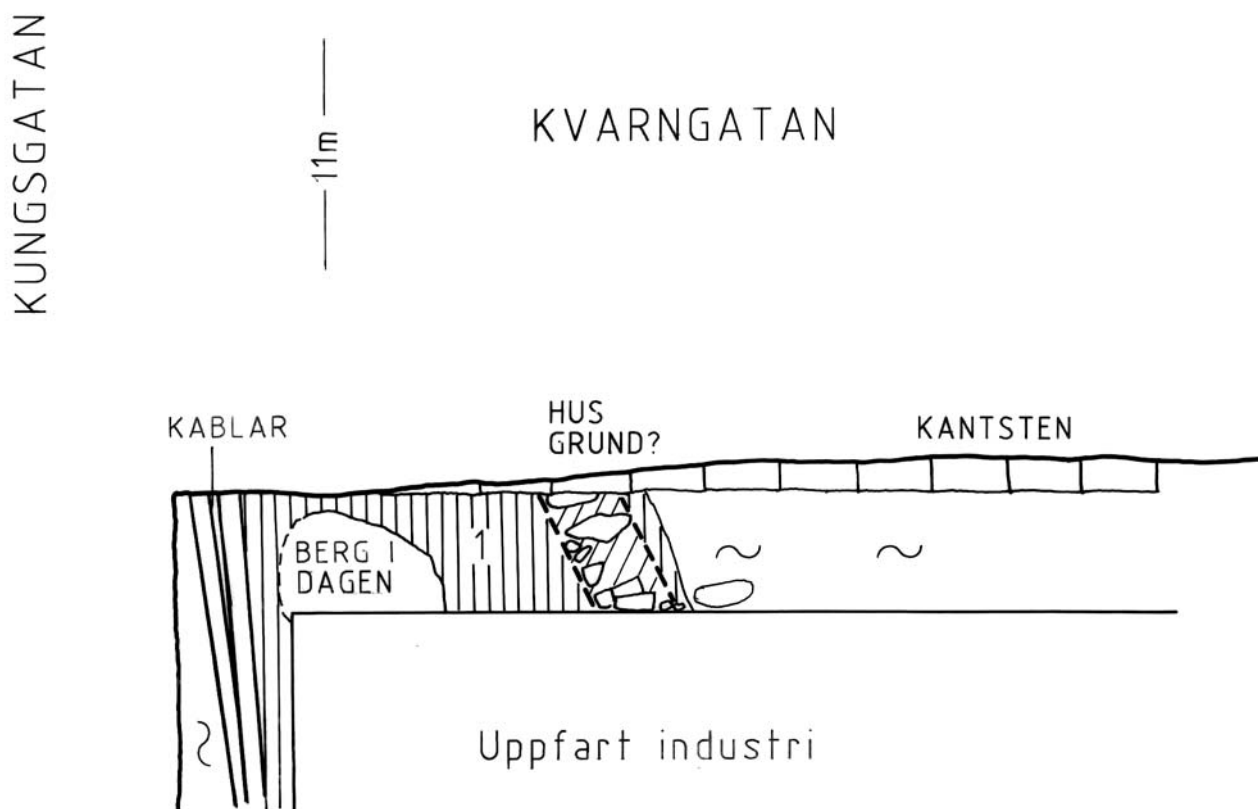
Figur 6. Utdrag från hitta.se, med undersökningssträckan markerad.
 (<http://www.hitta.se/LargeMap.aspx?var=kvarngatan%2c+norrk%f6ping#>)

Figur 7. Profil mot S över kulturlagerförekomsten i den sydvästra delen av Kvarngatan. Skala 1:20.

Figur 8. Kvarngatans anslutning till Kungsgatan, längst till vänster i bild. Bevarade kulturlager påträffades på södra sidan (närmast i bild) av Kvarngatan alldeles intill korsningen. Foto Olle Hörfors, ÖLM.

Figur 9. Plan över de bevarade kulturlagren i Kvarngatans västligaste del. Skala 1:20.

Figur 10. Kungsgatan. Schaktet löpte längs trottoaren till vänster i bild. Norra Grytsgatan mynnar i Kungsgatan mellan det med byggnadsställningar täckta huset och det gula längre upp. Foto Olle Hörfors, ÖLM.

Längs med Kungsgatan berördes endast toppen av kulturlagren som här skyddades av tjocka lager fyllnadsmassor. Schaktet löpte i Kungsgatans östra trottoarkant. Det var 1 m djupt och ca 1,5 m brett. De första 16 metrarna schakt berörde endast fyllnadsmassor. Kulturlagret framkom 16 m söder om korsningen Kvarngatan/Kungsgatan och fortsatte hela vägen fram till korsningen med Norra Grytsgatan. Fyllnadslagren var här 0,85 m djupa och 0,15 m kulturlager kunde uppmätas.

Ingenstans grävdes dock i botten och kulturlagrens djup och mäktighet undersöktes inte. Delvis kunde redan i fyllnadsmassorna stråk av sot och sand observeras. Dessa bildade dock aldrig distinkta lager.

Kulturlagret var mörkt brunt och innehöll sot, kol och mörkbrun sand och mindre stenar. En lins ljus gulbeige sand observerades också närmast botten.

Schaktet utmed Norra Grytsgatan var 42 m långt och 1,20 m djupt, dvs något djupare än längs resten av sträckan. Bredden var ca 1,5 m. Längs hela sträckan kunde ca 1 m tjocka kulturlager, som dock inte grävdes i botten, iakttas.

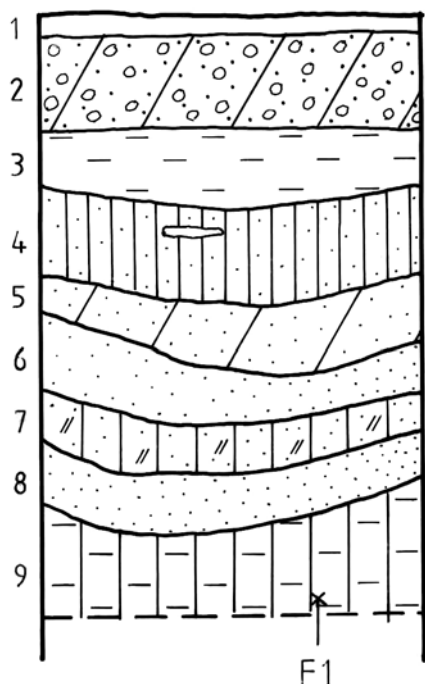
En profil upprättades 31 m in på gatan från korsningen med Kungsgatan. Lagren innehöll enstaka fynd av yngre rödgerskeramik och djurben. Inga fynd har tillvaratagits. F1 i profilen bestod av ett obränt djurben, sannolikt slaktavfall.

Kulturlagren i Norra Grytsgatan framträdde 0,5 m under nuvarande gata och bestod av inte mindre än sex olika identifierbara nivåer. Lagren var utblandade med sand och i regel också med byggnadsavfall i form av träflis, murbruk och tegelkross. Dränering hade utförts vid två tillfällen och avsatt lagren 6 och 8 som bestod av ren sand.

Kulturlagren har inte daterats men är med tanke på de i det understa lagret förekommande yngre rödgerskeramiken sannolikt eftermedeltida.

Figur 11. Längs Norra Grytsgatan är industrilandskapet fortfarande påtagligt nedslitet och renoveringar och upprustning bara i sin linda. Schaktet löpte här på gatans södra sida två meter ut från husväggen där avspärrningskonerna står. Foto Olle Hörfors, ÖLM.

1. Asfalt.
2. Fyllningslager, sand och sten.
3. Lera, gråblå med ca 0,05 m stor sten.
4. Kulturlager, sandigt med inslag av kol, tegelsplinter och träflis.
5. Som lager 4, men omrört.
6. Sand, något kulturpåverkad.
7. Kulturlager, sandigt med tegelflis, kol, träbitar och ca 0,03-0,07 m stora stenar.
8. Sand, något kulturpåverkad.
9. Kulturlager, lerigt.

Figur 12. Profil mot S över kulturlagren på Norra Grytsgatan. Skala 1:20.

Referenser

Feldt A-C. 1996. *Rapport Optokabelsträckning. RAÄ 96 sträckan Norra Grytsgatan-Korsgatan*. Norrköpings stad. Östergötland. Rapport ÖLM 1996.

Feldt A-C & Gustin I. i manus. *Mässingsbruk och medeltid*. Arkeologiska undersökningar på och kring Holmen i Norrköping. Rapportmanus ÖLM.

Flodin L. 1990. *Kvarteret Gamla Byn 3*. Rapport, Arkeologisk förundersökning. Östergötland, Norrköping, Fornlämning 96. Rapport UV 1990.

Hedvall R. 1997. *Eftermedeltida stadslager*. Arkeologisk förundersökning. Schaktningsarbeten för fjärrkyla, vatten och avlopp, el och tele inom kvarteret Gamla byn 4, Södra Grytsgatan, RAÄ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. Rapport UV Linköping 1997:47.

Hörfors O. 2009. *Kvarngatan*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 96. Kvarngatan. S:t Johannes socken, Norrköpings kommun, Östergötlands län. Rapport ÖLM 2009:94.

Karlsson P. 2005. *Delar av kvarteren Backen, Koparkypen och Bergskvadraten*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV-Öst 2005:56.

Lindgren-Hertz L. 1998. *Gatuschakt i stadsdelarna Nordantill och Berg*. Arkeologisk förundersökning, Norrköpings stad och kommun. Rapport UV Linköping 1998:16.

Lindgren-Hertz L. 1999. *1600-tal och äldre bronsålder i stadens västra utkanter*. Arkeologisk förundersökning. Kvarngatan-Kungsgatan, stadsdelen Berg. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV Linköping 1999:7.

<http://www.hitta.se/LargeMap.aspx?var=kvarngatan%2c+norrk%f6ping#>

Tekniska uppgifter

Lokal	Kvarngatan/Kungsgatan/Norra Grytsgatan
Stad	Norrköping
Kommun	Norrköping
Län	Östergötland
Fornlämningsnummer	RAÄ 96
Ekonomiskt kartblad	086 94 (8G 9e Norrköping)
Koordinater	X6496200-300 Y1521550-600
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll
Lst Dnr	220-8298-95
Länsstyrelsens beslut	1995-08-28
Handläggare	Jan Eriksson
ÖLM Dnr	548/95
Projektnummer	5977
Uppdragsgivare	Norrköping energi
Kostnadsansvarig	Norrköping energi
Fältansvarig	Viktoria Björkhager
Rapportansvarig	Viktoria Björkhager och Olle Hörfors
Fältarbetstid	1995-09-06--08 och 1995-10-10
Fynd	Ej tillvaratagna
Foto	Digitala bilder
Analyser	-
Grafik	Lasse Norr
Renritning	Guije Clarmo
Grafisk form	Lasse Norr
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2010:47 © Östergötlands länsmuseum

I samband med nedläggande av fjärrvärmekulvertar på Kvarngatan/Kungsgatan/Norra Grytsgatan i Norrköping utförde Östergötlands länsmuseum i september 1995 en arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll.

Schaktet löpte i sin helhet längs gamla ledningssträckningar. Trots detta påträffades kulturlager längs nästan hela sträckan. På Kvarngatan bestod kulturlagret bland annat av flera skikt med träflis, som troligen tjänat som dränering av en fuktig gatusträckning. Längs med Kungsgatan berördes endast toppen av kulturlagren som här skyddades av tjocka lager fyllnadsmassor. Utmed Norra Grytsgatan kunde kulturlagren uppmätas till en mäktighet av 1,25 m. Lagren innehöll enstaka fynd av yngre rödgodskeramik och djurben.